

ПІВДЕННО-УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. К. Д. УШИНСЬКОГО

ФЕСЕНКО ЛАРИСА ІВАНІВНА

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ
ЗВ'ЯЗНОГО МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ
У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Спеціальність ІЗ.00.02 – Методика викладання
/українська мова/

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

ОДЕСА – 1994

АВ 30.894

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі методики дошкільного виховання Південно-Українського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського.

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України
БОГУШ Алла Михайлівна.

Офіційні опоненти: - доктор педагогічних наук, професор
КОВАЛЬ Ганна Петрівна,
- кандидат педагогічних наук
КОТИК Тетяна Миколаївна.

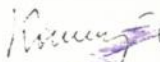
Провідна установа - Слав'янський державний педагогічний інститут.

Захист дисертації відбудеться "12" лютого 1994р. о 12⁰⁰ год.
на засіданні спеціалізованої ради К 05.08.03 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук в Південно-Українському державному педагогічному університеті ім.К.Д.Ушинського / 270105, м.Одеса, вул.Генуезська, 22/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Південно-Українського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського.

Автореферат розіслано "10" вересня 1994р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

 О.Ф. Коломійченко

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00777893 (+)

актуальність теми дослідження визначається тими новаціями в галузі науки, культури та освіти, які відбуваються у контексті соціально-економічних перетворень нашої країни. Висунуте в освітнянській національній програмі невідкладне завдання-забезпечення функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя вимагає створення необхідних умов щодо нагальної його реалізації. Розв'язання цього завдання насамперед покладене на дошкільні заклади, оскільки дошкільний вік є найбільш сензитивним у засвоєнні мови. Одним з пріоритетних напрямків роботи дошкільних закладів має стати національне виховання: прищеплення шанобливого ставлення до культури та традицій рідного народу, формування мовленнєвої культури"... з урахуванням різноманітності національного складу та регіональних умов України"¹. Однак, здійснений аналіз володіння українською мовою дітьми дошкільного віку з російськомовним типом спілкування у південно-східному регіоні України засвідчив вкрай низький рівень розвитку усного українського мовлення.

Вивчення місця української народної казки у виховній роботі дошкільних закладів та сім'ї як засобу розвитку мовлення також засвідчило незадовільний стан використання цього педагогічного джерела. Натомість у казкових оповідях міститься глибокий виховний потенціал, який передається яскравою, доступною й близькою дитині образною народною мовою.

Одним з провідних мовленнєвих завдань у навчанні дітей дошкільного віку є формування зв'язного мовлення. Проблема розвитку зв'язного мовлення у дошкільників привертала увагу багатьох учених/Р. І. Жуковська, Н. С. Карпінська, Г. А. Леушина, Л. О. Пенъезська, Є. І. Радіна, О. І. Соловйова, Є. І. Тихесва, О. П. Усова, Є. О. Фльоріна/. Започатковані ними засади методики розвитку зв'язного мовлення вивчалися у подальших дослідженнях та поглиблювалися у різних напрямках: формування монологічного мовлення / С. К. Алексієва, Л. В. Ворошніна, В. В. Гербова, Я. А. Зрожевська, Е. П. Короткова, Н. І. Кузіна, Н. П. Орланова, Н. Г. Смольникова, О. О. Смирнова, О. С. Ушакова, А. Є. Шибицька та ін./ розвиток діалогу на різних етапах дошкільного дитинства / Н. Ф. Виноградова, В. В. Гербова, Г. Злама-казаку, Г. В. Чулкова/.

¹ Державна національна програма "Освіта"/Україна ХХІ століття/- Київ: Райдуга, 1994. - с. 12.

Перші психолого-педагогічні дослідження впливу казки на розвиток дитини були спрямовані переважно на вивчення шляхів естетичного та морального виховання особистості / О.В.Запорожець; Н.С.Карпінська, К.Д.Ушинський та ін./, дослідження останніх років розгалужуються у більш широкому спектрі означеної проблеми / Л.П.Бочкарьова, Л.М.Гурович, Р.И.Жуковська, Б.П.Короткова, В.В.Косенко, О.І.Нікіфорова, Т.О.Маркова, Д.В.Менджерницька, Л.С.Славіна, Я.П.Стрількова, О.С.Ушакова, Л.С.Фурміна, Н.О.Циванюк, С.М.Чемортан та ін./, Питання ж розвитку мовлення засобами казки висвітлюються лише в окремих роботах / С.К.Алексієва, С.А.Алієва, Н.Н.Насруллаєва, Л.С.Шибицька /, вони здебільшого розкривають формування зв'язного мовлення дитини рідною мовою.

Об'єкт дослідження – мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – процес розвитку зв'язного українського мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами української народної казки.

Мета дослідження – розробити й обґрунтувати методику розвитку зв'язного українського мовлення старших дошкільників з російськомовним типом спілкування засобами української народної казки.

Гіпотеза дослідження. Розвиток зв'язного українського мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами української народної казки відбуватиметься успішно, якщо здійснювати його за послідовними етапами; забезпечити: повноцінне сприймання і розуміння дітьми тексту казок, використання на проміжному етапі навчання підготовчих умовно-комунікативних ігрових вербальних вправ, спрямованих на комплексне засвоєння дітьми мовленнєвих завдань / лексичних, фонетичних, граматичних, монологічних /, орієнтацію на діалогічний тип навчання.

Завдання дослідження:

1. Вивчити особливості сприймання і розуміння дітьми дошкільного віку текстів українських народних казок.
2. З'ясувати рівні розвитку українського мовлення у дітей старшого дошкільного віку з російськомовним типом спілкування.
3. Розробити та експериментально апробувати методику розвитку українського монологічного мовлення дітей.

Методи дослідження : теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження; цілеспрямоване спостереження за мовленнєвою діяльністю дітей на заняттях; бесіди, анкетування; педагогічний експеримент; кількісний та якісний аналіз експериментальних даних. Використані методи взаємодоповнювали один одного, що забезпечувало можливість комплексного пізнання предмета дослідження.

Методологічними засадами дослідження були такі філософські положення, як: відбиття і перетворення об'єктивної дійсності; взаємозв'язок мови й мислення; місце й роль мови в розумовому та духовному розвитку особистості; перехід кількісних змін у якісні. Методологічними орієнтирами виступили ідеї національного й духовного відродження українського народу; пріоритетна роль мови як національного джерела формування особистості.

Теоретичними засадами для нас були праці психологів та психолінгвістів з мовленнєвої діяльності /Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, О.О.Леонтьєва, А.Р.Лурія, С.Л.Рубінштейна, Д.Б.Ельконіна /; лінгвістів та лінгводидактів з розвитку зв'язного мовлення /Б.А.Ахмедова, Р.А.Будагова, В.В.Виноградова, І.Р.Гальперіна, В.М.Головіна, Г.М.Леушиної, Т.О.Ладиженської, М.Р.Львова, М.С.Рожественського, А.В.Щерби /.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні рівнів розуміння дітьми дошкільного віку українських текстів казкового змісту; рівнів розвитку зв'язного українського мовлення; застосуванні діалогічного типу навчання монологічного мовлення; розробці системи ігрових вербальних вправ, спрямованих на розвиток зв'язного українського мовлення.

Практична значущість дослідження визначається широкою сферою використання результатів дослідження і досить великою групою користувачів, зацікавлених у результатах роботи. Розроблені методичні рекомендації та конспекти занять можуть бути використані в практиці навчання української мови дітей старшого віку дошкільних закладів з російськомовним типом спілкування. апробовані в ході експериментального навчання фольклорні твори зможуть поповнити фонд літературно-художніх творів, які використовуються у навчально-виховній роботі дитячого садка. Дослідні матеріали також можуть бути використані на курсах підвищення кваліфікації працівників

дошкільного профілю, слугувати основою спецкурсу для студентів дошкільного факультету вузу та педучилища.

Теоретична значущість дослідження полягає у розкритті специфіки розвитку українського зв'язного мовлення за умов дошкільного закладу з російськомовним типом спілкування; визначенні ступенів та етапів діалогічного типу навчання монологічного мовлення старших дошкільників; розробці критеріїв добору казок; лінгвістичному аналізі казкових текстів; розробці критеріїв та показників оцінки якості зв'язного українського мовлення.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною та теоретичною обґрунтованістю його вихідних позицій, якісним та кількісним /статистичним/ аналізом фактів, вивченням репрезентивної добірки експериментальних даних.

Апробація дослідження : матеріали дисертації доповідались на міжнародних / Одеса, 1991, 1992р.р.; Івано-Франківськ, 1993 р./, республіканських / Одеса, 1991, 1992, 1993р.р.; Рівне, 1991р./, зональних / Бердянськ, 1993 р./ конференціях. Результати дослідження обговорювались на семінарах аспірантів та засіданнях кафедр методики виховання дітей дошкільного віку Одеського та Бердянського педінститутів упродовж 1992-1994 років.

Базою дослідження виступили дошкільні заклади міст Одеси /№19/, Запоріжжя / №№ 204, 210, 238, 244/, Бердянська /№№1, 21, 41/ та Енергодара /№4/. В пошуково-розвідувальному експерименті взяли участь 108 вихователів та 220 батьків, у констатувальному та формуючому експерименті - 120 дітей дошкільного віку.

На захист виносяться :

- взаємопов'язані етапи послідовного навчання дошкільників українського зв'язного мовлення ;
- діалогічний тип навчання монологічного мовлення / через діалог - до монологу / ;
- теоретично обґрунтована та експериментально апробована методика розвитку українського зв'язного мовлення дітей з російськомовним типом спілкування.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку літератури, додатку. у тексті містяться 4 схеми, 19 таблиць , у

списку використаної літератури – Ібі назва.

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, визначаються предмет, об'єкт, мета, гіпотеза, завдання дослідження; окреслюються методи експериментальної роботи, її наукова та практична значущість, новизна, формулюються положення, які виносяться на захист, обґрунтовується вірогідність результатів і висновків дослідження.

У першому розділі – "Теоретичні засади розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку" – розкриваються психологічні, лінгвістичні та лінгводидактичні характеристики понять "зв'язне мовлення", "текст", "діалог", "монолог"; дається огляд досліджень, у яких висвітлюється розвиток зв'язного мовлення дітей дошкільного віку. Особливе місце займає аналіз проблеми формування зв'язного мовлення засобами художньої літератури і, зокрема, казки. Здійснено аналіз наукових джерел щодо сприймання та розуміння дошкільниками казкових текстів.

Психологічний аспект проблеми розвитку зв'язного мовлення у дошкільників розкрито в працях Л.С. Виготського, О.О. Леонтьєва, Г.М. Леушиної, А.Р. Лурія, А.К. Маркової, С.Л. Рубінштейна та ін.. За Г.М. Леушиною, зв'язне мовлення відіграє провідну роль у процесі мовленнєвого розвитку дошкільників. В оволодінні мовленням діти йдуть від слова до сполучення двох або трьох слів, надалі до простої фрази, а від неї – до складних речень. Останнім етапом виступає зв'язне мовлення, яке складається з розгорнутої низки речень /Л.С. Виготський/. Упродовж розвитку зв'язного мовлення дитини втілюється у двох взаємодіючих формах: ситуативному та контекстному мовленні. Специфічною рисою ситуативного мовлення є його розмовний характер як за граматичним оформленням, так і за функціональним призначенням /О.В. Запорожець, Г.М. Леушина, Д.Б. Ельконін/. Вчені /Г.М. Леушина, С.Л. Рубінштейн/ дійшли висновку, що діалог є первинною формою мовлення дитини, в надрах діалогу народжується монолог. Це наукове положення було використане нами як теоретична платформа реалізації методики експериментального навчання.

Лінгвісти визначають зв'язне мовлення як відрізок, який має значну протяжність, розчленовується на більш чи менш закінчені частини і передає завершену тему /І.Р. Гальперін, Г.В. Іошанський, Л.А. Десса, З.А. Тураєва/. Прихильники логіко-граматичного напрям-

ку в лінгвістиці справедливо вважають провідним у характеристиці зв'язного мовлення єдність та взаємозв'язок його змісту й форми/Б.А. Ахмедов, Р.А. Будагов, В.М. Головін, М.П. Єрастов та ін./.

Лінгвістичні особливості тексту вивчалися багатьма вченими /М.С. Вашуленко, І.Р. Гальперін, Л.І. Добраєв, Г.О. Золотова, І.І. Ковалик, О.О. Леонтєв, Я.М. Лосєва, Л.І. Мацько, Г.М. Ніколаєва, М.С. Пospelов, Г.Л. Солганік, А.І. Смирницький, О.В. Текучов, Л.В. Щерба та ін./, визначені категоріальні ознаки тексту, його конституенти, засоби сполучення тощо. З'ясовані суттєві психолого-ситуативні й мовні особливості монологічного виду мовлення/І.Р. Гальперін, В.В. Виноградов, Г.М. Леушина, А.А. Миролюбов, О.Б. Сиротіна, Л.В. Щерба /.

Формування зв'язного мовлення учнів молодших класів вивчали вчені /Л.О. Варзацька, М.С. Вашуленко, З.А. Дзюрацька, А.С. Зимульдінова, Н.Д. Зарубіна, Т.О. Ладиженська, М.Р. Львов, В.Л. Мельничайко, М.С. Рождественський, В.Л. Рінберг, В.А. Трунова, В.П. Усатенко /.

Зауважимо, що в дошкільній лінгводидактиці глибше висвітлена проблема формування зв'язного монологічного мовлення у дітей /Р.Й. Жуковська, Г.М. Леушина, Н.С. Карпінська, Е.П. Короткова, Н.П. Орланова, Л.О. Пенєвська, О.І. Соловйова, О.С. Ушакова, Є.І. Тихєєва, Є.О. Фльоріна /, ніж діалогічного /Н.Ф. Виноградова, Т.Сламаказаку, Г.В. Чулкова /.

Розвиток зв'язного мовлення дітей дошкільного віку розглядається вченими у різних аспектах: навчання творчому розповіданню /Л.В. Ворошніна, В.П. Короткова, Н.П. Орланова, О.С. Ушакова, А.С. Шибіцька /, розвиток описового /В.В. Гербова, А.А. Зрожевська / та пояснювального мовлення /Н.І. Кузіна/, вивчення впливу різних сторін мовленнєвого розвитку /фонетики, лексики, граматики/ на процес формування зв'язного мовлення /Г.П. Бєлякова, А.М. Бородич, О.М. Гвоздев, М.М. Коніна, Ф.О. Сохін, О.М. Струніна, О.С. Ушакова, Н.Х. Швачкін, В.І. Ядешко/, розвиток зв'язного мовлення на ґрунті ознайомлення з природою /Н.Ф. Виноградова/ та засобами літературних творів /А.М. Бородич, Р.Й. Гібова, Г.А. Леушина, О.М. Лещенко, О.І. Кононко, В.П. Короткова, І.П. Ключкова /.

Сучасні дослідження, предметом вивчення яких виступає визначення ролі та шляхів впливу казки на розвиток особистості дітей-дошкільників, розгалужуються у декількох напрямках: розуміння

та усвідомлення дітьми змісту казки, вплив жанрових особливостей, засобів художньої виразності на мислення, моральні уявлення та поведінку дітей /Р.Й. Луковська, Н.С. Карпінська, М.М. Коніна, Е.П. Короткова, О.М. Лещенко, Л.О. Пенєвська, Є.І. Радіна, Л.П. Стрілкова, О.П. Усова /; роль і місце книжкової ілюстрації у сприйманні художнього тексту / З.А. Сзікеєва, Н.С. Карпінська, В.П. Кіонова /; розвиток творчих ігор дітей під впливом художніх творів / Л.П. Бочкарьова, Р.И. Луковська, Н.С. Карпінська, М.М. Коніна, М.К. Косенко, Д.В. Менджерницька, Т.О. Маркова, Л.С. Фурміна /; вплив казки на розвиток дитячої словесної творчості /С.К. Алексієва, Е.П. Короткова, А.Є. Шибицька / та розвиток зв'язного мовлення /С.А. Алієва, Н.Н. Насруллаєва /. Отож, у дошкільній лінгводидактиці визначилися основні напрямки діяльності, в яких народна казка виступає засобом розвитку мовлення дітей. Натомість українська казка як специфічний засіб формування українського зв'язного мовлення дошкільників ще не була предметом спеціального дослідження. По цьому вважаємо доцільним подальший пошук розв'язання проблеми розвитку зв'язного мовлення дошкільників засобами української народної казки.

У другому розділі – "Вплив української народної казки на розвиток зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку" – висвітлені результати констатуючого та формуючого експериментів щодо впливу української народної казки на розвиток зв'язного монологічного мовлення старших дошкільників. У розділі подано методику та результати пошуково-розвідувального експерименту вивчення місця української казки в навчально-виховній роботі дошкільних закладів з російськомовним типом спілкування та в сім'ях, які мешкають у південно-східному регіоні України. Задля цього було проведено аналіз планів навчально-виховної роботи, спостереження за роботою вихователів, бесіди та анкетування вихователів і батьків.

Одержані результати засвідчують, що українська казка ще не зайняла належного місця у вихованні та розвитку дошкільників. Масив використання казок незначний, арсенал методів та форм роботи надзвичайно бідний. Це переважно фронтальні заняття, на яких розповідають, читають казки з наступною бесідою / 100%/, переказують /100% у старших групах/, ігри-драматизації /26%/, інсценування /10%/,

вечери розвар /30%, самостійна художня діяльність /52%. Використовують казку для розвитку українського мовлення дітей лише 32% вихователів. За анкетними даними, у сімейному середовищі українські казки розповідають та читають дітям /47% сімей /, обговорюють зміст казок /30%, мають збірки українських казок /43%/.

Нами були розроблені критерії добору казок та здійснено лінгвістичний аналіз дібраних казкових текстів. За змістом кожної казки було визначено : 1/ лексичний склад текстів щодо подібності й розбіжності слів української та російської мов, а також кількості повторів загальнозживаної лексики; 2/ синтаксичний склад текстів ; 3/ наявні частини мови; 4/ кількість значущих одиниць тексту /мікротем, діалогічних єдностей, реплік прямої мови, образних виразів, ключових слів /. Аналіз лексичного складу казкових текстів засвідчив наявність у їх змісті незначної кількості нееквівалентної, специфічної української лексики /від 11% до 17% /. Перевага загальнозживаної лексики виступає передумовою легкого розуміння тексту російськомовними дітьми. Наявність у текстах казок простих синтаксичних структур та речень з прямою мовою створює реальну можливість формування навичок говоріння українською мовою за текстами казок шляхом їх наслідування; і, водночас, дозволяє використовувати тексти казок у різноманітних іграх, вербальних вправах, драматизаціях, інсценуваннях тощо.

Задля виявлення рівнів обізнаності дітей з українською народною казкою пропонувалося намалювати ілюстрацію до улюбленої казки й розповісти, чим казка їм подобається, надалі проводилася бесіда за її змістом та вільний переказ казки. Критеріями обізнаності дітей з українською народною казкою виступили : кількість названих українських казок та персонажів; відтворення основного змісту казки; вміння дати характеристику головним персонажам казки та переказати одну-дві з названих казок.

За результатами аналізу експериментальних даних було виділено 3 рівні обізнаності дітей з українською народною казкою. Як з'ясувалося, лише 54 дітей середнього та 5% старшого віку знаходилися на середньому рівні обізнаності. Ці діти називали / дві / середня / та три / старша група / українські казки ; чотири-п'ять головних персонажів у середній групі та п'ять-шість - у старшій ,

змігли дати загальну характеристику персонажам. Свої оцінки героїв не пояснювали й не мотивували. Робили спробу переказувати одну- дві казки.

На низькому рівні було 20% експериментальної та 15% контрольної груп дітей 5 року життя й 35% / експериментальна та контрольна групи / дітей 6-го року життя. Діти цього рівня змігли назвати лише одну /середня група/ чи дві / старша/ казки; визначити одного-двох /середня/ та двох-трьох / старша група/ персонажів казок. Здебільшого, діти називали головного героя, давали йому загальну характеристику /"хороший", "плохой" /. Від переказу відмовлялися.

На нульовому рівні обізнаності перебували 75%-в експериментальній та 80% - в контрольній групах дітей середнього та 60% / експериментальна й контрольна групи/ - старшого віку. Діти цього рівня загалом відмовлялися від бесіди або називали одного-двох персонажів тієї казки, яку нагадував їм дорослий.

Показниками визначення рівнів розуміння текстів українських казок російськомовними дітьми виступили : усвідомлення і відтворення у переказах казкових віх, мікротем, діалогічних єдностей, реплік прямої мови, образних зворотів, ключових слів тексту; розуміння ідеї та характеру героїв, використання виразних засобів мовлення / інтонацій, тону, темпу, логічних наголосів, пауз тощо /.

За результатами аналізу встановлено, що на високому рівні розуміння української казки було 5% дітей п'ятого року життя та 7,5% в експериментальній групі й 7% - у контрольній групі дошкільників шостого року життя. У переказах дітей цього рівня нарахувалося 90-100% ключових слів, діалогічних єдностей та образних виразів тексту, а також були наявні всі мікротемати й казкові віхи. Діти добре розуміли ідею казки, мотиви вчинків персонажів, а також особливості казкового жанру / олюднення, перетворення, перебільшення /.

На достатньому рівні розуміння казки перебували 20% дітей експериментальної й 16% - контрольної груп п'ятого року життя та 62,5% дітей - експериментальної й 60% дітей контрольної груп шостого року життя. У переказах дітей було 70-90% ключових слів, реплік прямої мови, пісеньок, віршованих фраз, образних зворотів

тексту. Діти розуміли ідею казки, давали лаконічну характеристику персонажам та їх вчинкам.

На середньому рівні знаходилося 30% - в експериментальній та 34% - в контрольній групах дітей середньої групи і 25% /експериментальна та контрольна/ - старшої вікової групи. Діти цього рівня випускали деякі мікротеми, зичин, кінцівку чи зав'язку. Вони не вміли дати адекватну оцінку вчинкам героїв.

На низькому рівні знаходилося по 30% дітей експериментальної й контрольної груп середнього віку і 5% в експериментальній та 8% у контрольній дошкільників старших груп.

На нульовому рівні розуміння казки було 15% дітей /експериментальна та контрольна групи/ п'ятого року життя. Дітей старшого дошкільного віку з нульовим рівнем розуміння української казки не виявилось.

Визначення рівнів володіння українським зв'язним мовленням здійснювалося шляхом відтворення художнього тексту /в монологічному мовленні/, в бесіді за змістом казки / в діалозі/, а також у лексичних та дидактичних іграх / на рівні слова /.

Критеріями визначення рівня сформованості українського мовлення дітей виступили вміння: 1/ переказувати казку українською мовою близько до тексту; кількість та послідовність відтворених мікротем та речень українською мовою; характер та засоби міжфразового зв'язку у висловлюваннях; 2/ відповідати на запитання бесіди за змістом казки; 3/ наявність мовленнєвих помилок.

Було визначено 4 рівні розвитку українського зв'язного мовлення. Дітей з високим рівнем розвитку зв'язного українського мовлення не було виявлено. Лише 5% дітей старшої експериментальної та 3% - контрольної груп досягли достатнього рівня розвитку українського зв'язного мовлення. Ці діти вміли послідовно переказувати казку, хоча й допускали чимало мовленнєвих помилок.

На низькому рівні розвитку зв'язного українського мовлення було 5% експериментальної та 3% контрольної груп дітей середнього віку і 22% /ЕГ/ та 23% /КГ/ дітей старшого віку. Діти цього рівня переказували фрагментарно, вживали лише окремі речення та слова українською мовою. У ході бесіди відповідали російською мовою. У лексичних вправах відтворено 5%-40% слів контрольної лексики.

На нульовому рівні розвитку мовлення знаходилося 95% дітей експериментальної і 97% - контрольної груп п'ятого року життя і 73% /ЕГ/ та 75% /КГ/ дошкільників шостого року життя. У дітей цього рівня спостерігалися лише спроби переказувати окремі епізоди тексту казки, переважало мовлення російською мовою. У лексичних іграх та вправах вони відтворили менше 5% слів контрольної лексики.

Формуючий експеримент здійснювався за трьома етапами. Метою першого - підготовчого етапу була реалізація принципу "інтелектуалізму" /В.А.Скалкін/, або ж навчання свідомому сприйманню змісту казки. Дітей учили характеризувати героїв, оцінювати їх вчинки, висловлювати своє ставлення до персонажів та їх поведінки, пояснювати значення художніх засобів виразності. Провідними методами роботи з дітьми на цьому етапі були виразне розповідання казки, бесіда, пояснення слів, аналіз "вузлових" епізодів, читання уривків та коментування їх змісту, аналіз засобів художньої виразності, словесне малювання. Ми були переконані, що тільки за умов глибокого й повного розуміння та усвідомлення змісту казки та її складових /ідеї, образів героїв, засобів виразності, жанрових характеристик/ можна навчитись осмислено оперувати мовним матеріалом текстів казок.

Другий етап - проміжний. Його метою був розвиток навичок мовленнєвої діяльності українською мовою. Відбувалося формування автоматизмів мовлення, активне мовлення збагачувалося словами, фразами, зворотами, які були засвоєні впродовж підготовчого етапу.

Стрижнем і специфікою експериментальної методики розвитку монологічного українського мовлення дітей з російськомовним типом спілкування виступило застосування діалогічного типу навчання на проміжному етапі. Задля цього нами були розроблені дві групи умовно-комунікативних вправ діалогічного типу. Першу групу ми назвали тренувальною /імітаційні, підстановчі, трансформаційні, комбінаційні вправи/. Вони носили механічний та частково наслідувальний характер. Другу групу становили комунікативні або власне мовленнєві вправи, які стимулювали активне мовлення дітей українською мовою, сприяли використанню вже набутих навичок у власному-активному мовленні.

Започатковуючи діалогічний тип навчання, ми керувалися науковими положеннями лінгвістики, лінгводидактики та психології, які

визнають, що діти більш ефективно оволодівають словом у реченні, ніж ізольованим, а реченням – у тексті /В.О.Артемов, Г.В. Ведель, В.В. Вілчек, О.О.Смирнов/. З погляду вчених /І.Р.Гальперін, Н.О. Гвоздєв, Л.В. Шерба/, речення, як лінгвістична одиниця мовлення, містить чимало важливих мовних закономірностей. Саме тому формування мовленнєвих навичок зв'язного мовлення на рівні речення та фрази ми обрали одним із домінуючих методичних принципів експериментального навчання. діалогічний тип навчання передбачав таку послідовність засвоєння мовних одиниць: спочатку окремі репліки та речення/реплікування/, надалі – діалогічні єдності різної складності. Проміжний етап навчання реалізовувався в умовно-комунікативних вправах ігрового характеру на матеріалі текстів казок.

На третьому – формуючому етапі відбувалося формування власне монологічного мовлення. Здійснювалося комплексне введення в активну мовленнєву діяльність дітей мовленнєвих моделей за змістом казок, з якими знайомили дітей /ізолювано/ на попередньому етапі навчання. Навчання проходило у певній послідовності: спочатку пропонувалися режисерські ігри, надалі – ігри драматизації, інсценування казки за допомогою настільного театру та фланелеграфу, і лише після цього пропонувалося дитині переказати уривок казки чи весь текст. Наступним завданням було складання дитини творчих розповідей.

Експериментальне навчання дітей здійснювалося у шести старших групах міст Запоріжжя та Бердянська. Дві старші групи – експериментальні /ЕГ/ – навчалися за методикою, яка передбачала проходження усіх трьох етапів послідовно /за повною схемою експериментальної методики/. діти наступних двох груп – контрольних №1 /КГ₁/ – навчалися за методикою, яка передбачала лише два етапи навчання – підготовчий /I/ та формуючий /III/, проміжний етап був відсутній. Ми намагалися з'ясувати ефективність застосування проміжного етапу навчання у розвитку українського монологічного мовлення до школярів. З останніх двох груп – контрольних №2 /КГ₂/ – навчання здійснювалося за методикою проміжного /II/ та формуючого /III/ етапів навчання /без підготовчого/. Зіставлення результатів навчання дітей експериментальних та контрольних груп №2 давало можливість з'ясувати роль підготовчого етапу в формуванні зв'язного мовлення засобами української казки. Експериментальне

навчання здійснювалося кожного дня впродовж навчального року на мовленнєвих заняттях різних типів: фронтальних, групових та індивідуальних.

Задля перевірки ефективності розробленої експериментальної системи навчання були проведені контрольні зрізи. Насамперед нас цікавила доцільність застосування підготовчого та проміжного етапів навчання. Дітям експериментальних та контрольних груп /КГ_I/ пропонувалось перше контрольнo-перевірочне завдання – скласти казку за поданим зразком – початком казки /за мотивами казки "Рукавичка"/. Зіставлення результатів виконання завдання дітьми ЕГ та КГ_I засвідчує відчутну різницю у складанні творчих розповідей дітьми обох груп. Усі діти експериментальних груп виконали завдання і склали власні казки за поданим початком. 75% дітей ЕГ склали зв'язні висловлювання українською мовою, у 25% дітей зустрічались окремі речення російською мовою. Діти КГ_I переказували переважно авторський текст /80%/, а 20% дітей загалом відмовились від виконання завдання. У розповідях дітей КГ_I, здебільшого, зустрічались лише окремі слова українською мовою /60%/, 35% дітей вживали окремі речення українською мовою. Лише у 5% казок, які склали діти, зустрічались одна-дві мікротеми українською мовою, вони містили 8-10 речень. Отже, контрольний зріз довів доцільність застосування проміжного етапу в системі навчання зв'язного українського мовлення дітей дошкільного віку.

друге контрольнo-перевірочне завдання мало на меті визначити роль підготовчого етапу в експериментальній методиці навчання. Задля цього дітям пропонувалось скласти твір-мініатюру про персонажів казки /за сюжетом казки "Коза-дереза"/. Результати порівняння складених творів-мініатюр дітьми експериментальних та контрольних №2 груп засвідчили, що всі діти ЕГ склали твори українською мовою адекватно завданню. 80% дітей КГ_{II} склали також твори-мініатюри українською мовою, у творах решти дітей /20%/ – зустрічались не лише окремі слова, а й речення російською мовою. Зміст розповідей-мініатюр відповідав змісту та ідеї казки лише у 20% розповідей дітей, у 80% дітей розповіді-мініатюри були неадекватні образам казки. до того ж, розповіді 40% дітей носили фрагментарний характер, були непослідовними. Отже, результати контрольнo-го зрізу засвідчили відчутний вплив підготовчого етапу навчання

на розвиток зв'язного монологічного мовлення дітей засобами української казки. Як бачимо, відсутність у контрольних групах одного з етапів експериментальної системи навчання викликала значні відставання дітей контрольних груп у розвитку українського зв'язного мовлення.

Задля визначення ефективності запропонованої методики навчання на заключному етапі був проведений підсумковий зріз. Дітям експериментальних та контрольних груп № 3-К' III /вони навчалися за традиційною методикою/ було запропоновано переказати самостійно текст казки та скласти творчу розповідь. Порівняльний аналіз кількісних даних констатуючого та підсумкового зрізів засвідчив позитивні зміни в рівнях розвитку зв'язного українського мовлення дітей експериментальних груп /див. таблицю № I /.

Рівні розвитку українського зв'язного мовлення

Таблиця № I

Етапи :		групи :		Р І В Н І					
навчання :				високий	достатній	низький	нульовий		
До	ЕГ	:	-	:	5%	:	22%	:	73%
навчання	КГ' III	:	-	:	3%	:	23%	:	75%
Після	ЕГ	:	70%	:	30%	:	-	:	-
навчання	КГ' III	:	-	:	7%	:	33%	:	60%

Як засвідчує таблиця, високого рівня розвитку зв'язного українського мовлення після навчання за експериментальною методикою досягли 70% дітей /на констатуючому етапі таких дітей не було /. Діти цього рівня вільно переказували українською мовою казки та складали творчі розповіді на мовному матеріалі базових казок. Їхні розповіді відрізнялись чіткою структурою, точністю й повнотою змісту, логічною послідовністю та завершеністю. Діти вживали речення різних типів: прості поширені, ускладнені однорідними членами, складні речення. Застосовували різні типи міжфразового зв'язку: лексичні повтори, ланцюжково заміненникові, рідше - прості речення та синонімічні заміни. У розповідях були пісеньки, віршовані фрази, образні звороти казкових текстів-зразків.

На достатньому рівні розвитку зв'язного мовлення перебували 30% БГ /до навчання було 5%/. Діти з достатнім рівнем розвитку зв'язного мовлення переказували українською мовою, але випускали окремі епізоди, їхні перекази не завжди були повними й послідовними. У творчих розповідях дітей цього рівня, які були складені загалом українською мовою, траплялися російські слова й окремі речення, помітні були деякі граматичні, синтаксичні огріхи та помилки у словотворенні.

На низькому та нульовому рівнях щодо сформованості зв'язного українського мовлення виявилися лише діти контрольних груп. Так, на низькому рівні знаходилося 33% дітей. В БГ дітей з низьким рівнем розвитку зв'язного мовлення не було виявлено /до навчання було 22% /.

На нульовому рівні розвитку українського зв'язного мовлення залишилися 60% дітей КГ /до навчання було 75%, а в БГ - 73%/.

Аналіз кількісних даних контрольного зрізу засвідчив, що під впливом запропонованої методики розвитку українського зв'язного мовлення діти навчилися точно, повно, послідовно, логічно та виразно переказувати тексти українських казок, використовувати в мовленні різноманітні засоби міжфразового зв'язку, застосовувати речення різних структур у творчих розповідях та в інших видах мовленнєвої діяльності - бесіді, режисерських іграх, ігрових мовленнєвих ситуаціях, драматизаціях.

У висновку узагальнюються результати роботи, підводяться підсумки дослідження:

1. Українські народні казки виступають ефективним засобом розвитку українського зв'язного мовлення, якщо в доборі казок дотримуватися вимог щодо доступності та емоційної насиченості змісту казок /виразність, цільність казкових образів, захоплюючий сюжет, динамізм у зображенні подій, простота стосунків між персонажами, точність, лаконічність, експресивність мови/ та доступності лексико-граматичних засобів текстів казок /наявність загальноповиваної лексики та простих синтаксичних структур, незначна кількість нееквівалентної української лексики, велика кількість повторів, діалогів, реплік прямої мови/.

2. У ході дослідження були визначені рівні обізнаності дітей з українськими народними казками та рівні сприймання дітьми з ро-

сійськомовним типом спілкування незнайомої української казки. Вихідний рівень розуміння російськомовними дітьми українських текстів виявився досить високим. Більшість дітей старшого віку були здатні сприймати текст як цілісну мовленнєву одиницю, структурно-логічну та семантично завершену. Дошкільники усвідомлювали логічні взаємозв'язки послідовних подій, були здатні зрозуміти ідею твору, характери героїв та мотиви їх поведінки.

3. Специфічними особливостями експериментальної методики виступили три етапи навчання: підготовчий /забезпечення естетичного сприймання, розуміння та усвідомлення української народної казки/, проміжний /розвиток автоматизмів мовлення та навичок оформлення мовленнєвої дії українською мовою/ та формувачий /формування та вдосконалення власне монологічного мовлення/. Стрижнем розвитку монологічного українського мовлення дітей з російськомовним типом спілкування було застосування діалогічного типу навчання на проміжному етапі /від діалогу – через діалог – до монологу /.

4. Експериментальна робота засвідчила ефективність запропонованої методики навчання дошкільників українському зв'язному мовленню. Оптимальними в навчанні дітей виявилися такі педагогічні умови: навчання на матеріалі текстів українських народних казок; поетапність формування монологічного мовлення; забезпечення глибокого повноцінного сприймання і розуміння текстів українських казок; застосування діалогічного типу навчання на проміжному етапі; створення емоційно-позитивних стимулів активного українського мовлення /казки, ігрові вправи, мовленнєві, режисерські ігри, ігри-драматизації/; умовно-комунікативні ігрові вербальні вправи; використання речення як основної одиниці навчання мовлення.

5. У ході експериментальної роботи було виявлено, що розвиток українського зв'язного монологічного мовлення дітей з російськомовним типом спілкування засобами української казки проходить ряд ступенів: сприймання, розуміння й усвідомлення дітьми казок; збагачення і активізація словника за текстами казок; активізація українського мовлення в ігрових вербальних вправах на рівні речення та діалогічних єдностей; робота з мікротемами тексту казок; формування мовлення в режисерських іграх, іграх-драматизаціях, переказуванні текстів казок; вдосконалення мовленнєвих навичок у творчому розповіданні за змістом казок.

б. достатній рівень розуміння й усвідомлення тексту українських казок російськомовними дітьми створює сприятливий ґрунт для наслідування та перенесення мови казки в активне дитяче мовлення. Натомість близькість двох мов неминуче веде до змішування лексики української і російської мовних систем у мовленні дітей. Організоване навчання за діалогічним типом прискорило подолання інтерферуючого впливу російської мови на українське мовлення дітей, сприяло засвоєнню нормативних форм українського зв'язного монологічного мовлення.

Перспективу подальшого дослідження даної проблеми вбачаємо у вивченні роботи з українською казкою з дітьми середнього та молодшого дошкільного віку; навчання засобами української казки навичкам діалогічного мовлення.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Українська казка в дитячому садку. // Твори для дітей і про дітей у вітчизняній і зарубіжній літературі. - Одеса, 1991. - С. 67-68.

2. Є. Фльоріна про використання казки в роботі з дошкільниками. // Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи. - Рівне, 1991. - С. 225-226.

3. К. Д. Ушинський про значення художньої літератури в розвитку мовлення дітей дошкільного віку. // Педагогическое наследие К. Д. Ушинского в современной практике дошкольного воспитания. - Одесса, 1991. - С. 17-18.

4. Формування оцінного ставлення до мовленнєвої діяльності однолітків у руслі ідей Н. А. Коменського. // Н. А. Коменський і педагогічна сучасність. - Одеса, 1992. - С. 29-31. /у співавторстві/.

5. Формування українського зв'язного мовлення старших дошкільників засобами української народної казки // Оптимізація виховання і навчання дітей. - Ч. II. - Бердянськ, 1993. - С. 13-14.

6. Українська народна казка в роботі з шестирічками. // Народні традиції, звичаї і обряди - основа виховання дітей дошкільних закладів України. - Івано-Франківськ, 1993. - С. 86. /у співавторстві/.

7. Розвиток ідей Є. Фльоріної та Є. І. Тихесвої щодо формування зв'язного мовлення дошкільників в сучасній теорії. // Класична педагогіка і філологія в світлі сучасних завдань шкільної і вузівської словесності. - Ч. I. - Одеса, 1993. - С. 105-107.

1/B 30.894

AV 30.894